BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Odağında Tarih Boyunca Savaş

Editörler
Metin Ünver-Mustafa Tanrıverdi

hiperyayın

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI
Odağında Tarih Boyunca Savaş

EDİTÖRLER
Metin Ünver-Mustafa Tanrıverdi

hiperyayın

Hiperyayın: 302
Araştırma- İnceleme

Genel Yayın Yönetmeni
Hatice Bahtiyar

Dizi Editörü
Ali Şükrü Çoruk

Editörler
Metin Ünver-Mustafa Tanrıverdi

Yayıncı Sertifika No: 16680

ISBN: 978-605-281-202-0
e- ISBN: 978-605-281-201-3

1.Baskı: İstanbul, 2018

Copyright© Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın telif hakları, 5846 sayılı yasanın hükmüne göre, kitabı yayımlayan Hiperlink Eğitim İletişim Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti ile Metin Ünver ve Mustafa Tanrıverdi'ye aittir. Yayımcının ve yazarın izni olmaksızın elektronik ve mekanik herhangi bir kayıt sistemi veya fotokopi ile çoğaltılamaz, kopyalanamaz. Ancak kaynak gösterilerek kısa alıntı yapılabilir.

Baskı-Cilt: Mikyas Basım Yayın Matbaacılık **Sertifika no:**35532

Birinci Dünya Savaşı Odağında tarih boyunca savaş / editörler erdi. – İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2018.

505 s. : res.,tbl., hrt. ; 24 sm. -- (Hiperyayın; 302)

ISBN: 978-605-281-202-0
e-ISBN: 978-605-281-201-3

Kaynakça bölüm sonlarındadır.

1. Savaş 2. Savaş (Felsefe) 3. Askeri tarih

I. Ünver, Metin II. Tanrıverdi, Mustafa III. Eser Adı IV. Dizi

U 21/.B57 2018 355.02 BİR 2018

Genel Satış Pazarlama ve Yayınevi
Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık San. Paz. ve Tic. Ltd. Şti.
Tozkoparan Mah. Haldun Taner Sok. Alparslan İş Merkezi
No: 27 Kat: 6 D: 21 Merter- Güngören / İstanbul
Telefon: 0212 293 07 05-06 Faks: 0212 293 56 58
www.hiperlink.com.tr / info@hiperlink.com.tr

Doç. Dr. Metin Ünver

1981 yılında Kastamonu/Taşköprü'de dünyaya gelen Metin Ünver, Lisans (1998-2002), Yüksek Lisans (2003-2006) ve Doktora eğitimini (2006-2012) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Midili Adası'nın İdari ve Sosyo-ekonomik Yapısı (1876-1914) adlı çalışmasıyla doktor unvanını alan Ünver'in, Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi (İstanbul 2008-Ali İhsan Gencer ve Ali Fuat Örenç ile birlikte) ve Osmanlı Fransız İlişkilerinde Krizler ve Çatışmalar 1901 Hadisesi (Lorando-Tubini Meselesi) (İstanbul 2018-Murat Hulkiender ile birlikte) adlı kitap çalışmaları ile Osmanlı siyasi, diplomasi ve sosyo-ekonomik tarihi konularında çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi tarafından International Balkan Annual Conference Books serisinden yayınlanan Bosnia&Herzegovina. Common History and Multicultural Atmosphere in the Balkans (İstanbul 2015) ve Turkey&Romania. A History of Partnership and Collaboration in the Balkans (İstanbul 2016) adlı kitapların editörleri arasında yer almıştır. 2005 yılında göreve başladığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarını devam ettirmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi

1982 yılında Kars'ta doğdu. Lisans eğitimini 2007'de Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde; yüksek lisansını 2009'da "Karapapakların Anadolu'ya Göçü (1877-1914)" adlı tez ile Gazi Üniversitesi'nde tamamladı. 2008'de Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde araştırma görevlisi oldu. 2010'da İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı doktora programına kabul edildi. 2013'te bir yıl boyunca Rusya'da St-Petersburg Devlet Üniversitesi Rus Dili ve Kültürü Enstitüsü'nde Rusça bilgisini ilerletti. St-Petersburg'da, Tübitak burslusu olarak doktora tezi ile ilgili arşiv ve kütüphane çalışmalarını yürüttü. Yine tez çalışması kapsamında Gürcistan'da belli aralıklarla araştırmalarda bulundu. "Çarlık Rusyası Döneminde Tiflis Vilayeti" adlı tezini 2016 yılı Mayıs ayında başarıyla savundu. Eylül 2016'da Kafkas Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak göreve başladı. 2017 Ocak ayından beri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde doktor öğretim üyesi olarak bilimsel çalışmalarını sürdürmektedir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (CONGİST'18)
Katkılarıyla

İÇİNDEKİLER

APPROPRIATION OF GREEK AND ARMENIAN PROPERTY IN WORLD WAR I AND AFTER-A DIFFERENT PERSPECTIVE
Justin McCarthy
21

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BİR NEDENİ OLARAK BÜYÜK GÜÇ SORUMLU(SUZ)LUĞU
Caner Kur
39

İSPANYA VE I. DÜNYA SAVAŞI: SORUNLU BİR TARAFSIZLIK
María Jesús Horta
69

SAVAŞIN GÖRGÜ TANIKLARI: CİHAN HARBİ HATIRALARINDA ÇANAKKALE CEPHESİ TASVİRİ
Cemal Can Tarımcıoğlu
79

BİR HAFIZA MEKÂNI OLARAK ÇANAKKALE SAVAŞLARI
E. Zeynep Suda
89

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSUNDA EVLİ VE NİŞANLI ASKERLER
Semih Sefer
109

DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ŞEHBENDERLERİNİN EVE DÖNMESİ
Mustafa Yeni
163

İSPANYOL BASININDA I. DÜNYA SAVAŞI'NIN KAYBEDEN TARAFI OLARAK OSMANLI İMPARATORLUĞU
Özlem Şenyıldız
195

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN İMZALANMASININ
İSTANBUL BASININDAKİ AKİSLERİ
Erkin Akan
209

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN 19. MADDESİNİN
UYGULANMA SÜRECİ: ALMAN VE AVUSTURYA-MACARİSTAN
VATANDAŞLARININ ÜLKELERİNE GÖNDERİLMELERİ
Safa Furkan Karacakaya
233

KURTULUŞ SAVAŞINDA BALIKESİR BASININA GENEL BİR BAKIŞ
Mustafa Özsarı
271

DÖNEMİN GAZETELERİ IŞIĞINDA II. İNÖNÜ ZAFERİNDEN
SONRA MİLLÎ MÜCADELE'YE YAPILAN YARDIMLAR
Sevim Güldürmez
287

İSTİKLAL HARBİNİN SONUNDA SUBAY HATIRALARI ÜZERİNE
BAZI DEĞERLENDİRMELER
(EVE DÖNEN ASKER İÇİN HAYAT KALDIĞI YERDEN DEVAM EDER)
Cezmi Eraslan
301

TURKISH CYPRIOT PERCEPTION OF THE TREATY OF LAUSANNE
Ayfer Yazkan Kubal
323

ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE ALMANYA'NIN
HERERO SÖMÜRGESİ VE SOYKIRIMI
Çiğdem Sürücü
333

SAVAŞ VE İSYAN ARASINDA ASKERİ DARBE
Murat Yiğit
363

AKBABA MİZAH DERGİSİ ETRAFINDA SOVYET TEHDİDİ VE SOĞUK SAVAŞ'A GİDEN YOL
Derya Kılıçkaya
377

OSMANLI DEVLETİ'NDE SAVAŞLARIN ARKEOLOJİYE ETKİLERİ
Burcu Kutlu Dilbaz
429

MISIR'IN İŞGALİ (1798-1801) KARŞISINDA OSMANLI İDARESİ VE TOPLUMU
Hüseyin Sarıkaya
453

ANADOLU'DAKİ ESKİÇAĞ DÖNEMİ SAVAŞ ALANLARINDAN BİRKAÇININ YERLERİ VE BURALARDA YAPILAN SAVAŞANLAR HAKKINDA DÜŞÜNCELER
Mustafa H. Sayar
483

OSMANLI DEVLETİ'NDE SAVAŞLARIN ARKEOLOJİYE ETKİLERİ

Burcu Kutlu Dilbaz*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen savaşlar, 19. yüzyılda arkeolojik faaliyetlerin başlamasına ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında faaliyetlerin azalmasına etki edecek derecede önemlidir. Bu önem Osmanlı Devleti'nin dünyadaki en zengin kültürel çeşitliliği olan topraklara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Medeniyetler beşiği olan Osmanlı toprakları, dünyanın özellikle de Batı dünyasının, bu kültürel zenginliğe karşı ilgisini her daim canlı tutmuştur.

Batı'da antik çağ uygarlıklarına ve bu çağa ait kültür kalıntılarına eğilim 15. ve 16. yüzyıllarda başlamıştır. Fakat bu eğilimin Osmanlı topraklarına ulaşması arkeolojik faaliyetlerin gelişimi ve yayılması ile olacaktır. İlk zamanlarda bu ilgiden bilimsel arkeoloji ve müzecilik kapsamında söz etmek mümkün değildir. Arkeoloji alanındaki ilk çalışmalar, Rönesans ile birlikle başlamıştır denebilir. Bu fikirlerden etkilenenler dönemin soylularının maddi destek sağlamalarıyla, antik çağ sanat yapıtlarına yönelmiş ve arkeolojik eser toplamaya başlamıştır. Bu faaliyetler özel koleksiyonculuk anlayışı ile sınırlıdır.[1] Böylece, nadir arkeolojik eserler özel koleksiyonlarda toplanmaya başlamış, toplumsal gelişme ve politik bilinçlenme sonucunda bu kültürel birikimler saray, villa ya da dini mekanların müzeye dönüştürülüp halka sergilenmesi ile sonuçlanmıştır.[2]

Rönesans'ın getirdiği yeni düşüncelerle başlayan arkeoloji merakı, eski medeniyetlerin tarihi hakkında bilgi edinmeye yönelik yapılan araştırmalara

* İstanbul Üniversitesi (bkutlu@istanbul.edu.tr)

1 Gül Kundakçı, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)*, III/II. Kısım, Ankara 2002, s. 1083.

2 Tomur Atagök, "Müze-Toplum İlişkisinde Eğitim", *Yeniden Müzeciliği Düşünmek*, YTÜ Basım Yayın Merkezi, İstanbul 1999, s. 143.

dönüşmüştür. Böylelikle ilk kuşak arkeologlar, kendilerini özdeşleştirdikleri kültürlerden farklı olanları ele almak durumunda kalmışlardır. Kendinden olsun ya da olmasın, tüm insanları kapsayacak biçimde tüm uygarlık tarihini benimsemişlerdir. Bu da 17. yüzyıldan başlayarak, Avrupa düşünce sistemine "dünya kültür mirasını sahiplenme" ilkesini getirmiştir.[3]

Bu düşünce çerçevesinde hareket eden Avrupalı araştırmacılar, Avrupa dışındaki ülkelerden arkeolojik eserleri toplayarak koruduklarını savunmuşlardır. Avrupalılar, arkeolojik eserlerin bulunduğu yerlerde ihmal edilen ve hatta tahrip edilenlerin, kendi topraklarından alınıp, bilimsel incelemeden geçmesinin ve korunmasının daha önemli olduğunu belirtmişlerdir. Böylece eski medeniyetlerin bulunduğu topraklardan toplanan eserlerle Avrupa'da yeni koleksiyonlar ve müzeler oluşturulacaktır. Böylece farklı tarihsel mekânlardan alınmış arkeolojik eserler, bütüncül bir tarihsel sistemde bir araya getirilerek yeniden hayat kazanmıştır. Uzak ülkelerdeki arkeolojik eserleri Avrupa'ya taşıyarak buralarda söz konusu eserleri sergilemişlerdir.[4]

1. Osmanlı Devleti'nde Savaşların Arkeolojik Faaliyetlere Etkisi

Savaşların arkeolojiye olan etkisi 18. yüzyılda Fransız İhtilali'ni izleyen yıllarda, eskiçağa ve arkeolojiye karşı gelişen ilgi ile etkisini gösterecektir. Artık arkeolojik eser koleksiyonculuğunun yerini ulusal müzecilik fikri almış ve Fransız düşünürleri, krallığa ait koleksiyonların halka açılmasına ilişkin çalışmalar yapmıştır. Bu çabalar sonucunda, Louvre Sarayı 27 Temmuz 1793 tarihli bir kararname ile müze olarak düzenlenmiştir ki, bu olay bilimsel müzecilik açısından bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Fransa Kralı Napoleon Boneparte gelişmekte olan müzelere antik eser kazandırma düşüncesiyle Doğu'ya yönelecektir. 1798-1801 yılları arasında Napoleon Boneparte tarafından Mısır seferi düzenlenmiştir.[5]

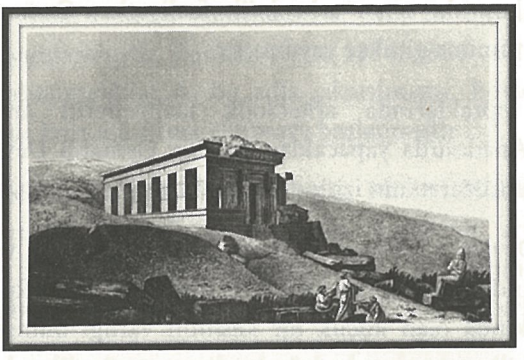
3 Mehmet Özdoğan, *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 71-81.

4 Wendy M K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, Çev. Esin Soğancılar, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 29.

5 Michael Greenhalgh, "French Military Reconnaissance in the Ottoman Empire During the Eigteenth and Nineteenth Centuries as a Source for Our Knowledge of Ancient Monuments", *The Journal of Military History 66*, April 2002, s. 361.

Böylece 1789 İhtilali sonrasında yeniden toparlanan Fransa'nın dünya milletlerini hürriyet ve istiklale teşvik ederken, yayılmacılık ve sömürgecilik siyasetinden vazgeçmiş olmadığı görülmüştür.[6] 1798'de Fransa'nın Mısır seferiyle savaşlar ve arkeoloji arasındaki etkileşim de başlamış olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde savaşların arkeolojiye etkisinde 1798'de Napolyon'un Mısır Seferi oldukça önemlidir. Bu sefer sırasında Napoleon'un yanında bilim ve sanat adamlarından kurulu bir de heyet bulunmaktadır. Napolyon'un beraberinde götürdüğü bilim adamlarının Mısır hakkında bilgiler edinerek geri dönmeleri de arkeoloji açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Napolyon'un Mısır'da bir enstitü kurarak Mısır medeniyeti üzerine araştırmalar yapılmasına zemin hazırlaması, 1809-1822 yılları arasında *Description de L'Egypte* adıyla büyük bir eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemden itibaren bilimsel açıdan Mısır medeniyetine olan ilgi artmış, Mısır ile ilgili araştırmalar geliştirilerek *Egyptology* adıyla bir bilim dalı ortaya çıkmıştır.[7]



Elephantine Adası'nda Tapınak
(Robert Anderson-İbrahim Fawzy, Egypt in 1800 Scenes From Napoleon's Description De L'Egypte, London 1988, s. 15.)

Napoleon ile birlikte Mısır'a giden ünlü edebiyatçı ve Mısır bilimi uzmanı Jean François Champollion, eski Mısır uygarlığına ait kalıntılar

6 Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, I, 76-77.

7 Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul 1938, s.144; Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 2008/II*, s. 182.

üzerinde çalışmalar yapmıştır. Aynı zamanda Napoleon, bu sefer sırasında keşfettiği tarihi hazineleri Fransa'ya taşımıştır. Bu şekilde Fransa'ya götürülen arkeolojik eserler, ülkede müzeye antik eser kazandırdığı gibi uygulanan yöntem bakımından, diğer Avrupa ülkelerinin doğuya yönelmesi için de örnek olmuştur.[8] Aynı zamanda bu sefer Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yapılan ilk arkeolojik kazıdır. Böylece Osmanlı Devleti'nde arkeolojik kazılara başlanmıştır.[9]

Bu sefer esnasında yapılan arkeolojik keşifler de oldukça ses getirmiş, Fransa adeta antik Mısırı gömülü olduğu topraktan yeniden çıkarmıştır. Böylece Napoleon'un Mısır Seferi'nden dönüşte oradan aldığı eserleri ülkesine taşıması, diğer ülkeler için örnek teşkil etmiş ve bu eserleri elde etmenin heyecanını daha da büyütmüştür. Bu seferin arkeolojik açıdan diğer önemli sonucu olarak arkeolojik eserlerin bulunduğu ülkelerden alınıp Avrupa'ya taşınması ile müzecilik faaliyetleri artmış, Avrupa'daki müzeler gelişmiştir. Böylece arkeolojik eser araştırma ve kendi ülkelerine kazandırma çabası, uzman kişilerce uygulamaya konulmuştur. Özellikle 19. yüzyılın başında artan arkeolojik faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin topraklarının tümüne gittikçe yayılmıştır.

Osmanlı topraklarında arkeolojik faaliyetlerin artması üzerine yabancıların Anadolu'da yapacakları kazılar, Osmanlı Devleti tarafından 1840'da Maarif Nezareti'nin iznine bağlanmıştır.[10]

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ilk yarısında, ekonomik ve siyasî açıdan oldukça zor bir dönem geçirmektedir. Bu dönemde, antik kültürel eserlerin değerinin farkında olan küçük bir kesimin varlığı bilinse bile, bunları korumaya ve bilimsel anlamda değerlendirmeye yönelik çalışmalardan söz etmek oldukça zordur.[11]

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik ve sosyo-kültürel durum, arkeolojik çalışmalara yeteri kadar ilgi gösterilmemesi ile yakından

8 Gül Kundakçı, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", s. 1083.
9 Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, II. Baskı, I, İstanbul 1995, s. 288-298.
10 Gül Kundakçı, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", s. 1084-1085.
11 Gül Kundakçı, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", s. 1084-1085.

ilgilidir. Arkeolojik faaliyetler maddi destek gerektiren çalışmalardır. Bunlardan en önemlisi eserlerin çıkarılması, nakledilmesi ve korunması için ciddi bir bütçe gerekliliğidir. Osmanlı Devleti'nde arkeolojik faaliyetlerin başlamasından sonra uzun bir süre bu destek sağlanmayacaktır. Yeterli miktarda maddi destek olmadığından arkeolojik faaliyetler yavaş ilerlemiştir. Bazen arkeolojik kazılar ve eserlerin İstanbul'da bulunan müzeye nakilleri ya hiç yapılamamış ya da sonraya bırakılmıştır.[12] Osmanlı Devleti savaşlar için maddi destekte bulunduğundan, arkeolojik faaliyetleri destekleyecek bütçe bulunamamıştır. Fakat ciddi bir destek olmasa da arkeolojik faaliyetlerin sürdürüldüğünü belgeler göstermektedir.

Yıllar içinde Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma alanında ilerlemeler müzenin gelişimini tetiklemiştir. Müze yönetimi bir süre boş kalsa da 1869 yılında müdür olarak, bu işlerden anlayacak, usul ve adetleri bilen, Galatasaray Sultanisi tarih öğretmenlerinden Edward Goold atanmıştır.[13] Aynı yıl Sadrazam Âli Paşa tarafından da müzeye, Müze-i Hümayun adı verilmiştir.[14] 1869 yılında, Osmanlı Devleti'nde bulunan arkeolojik eserleri korumak için, "Asar-ı Atika Nizamnamesi" adı ile bir arkeolojik eser yönetmeliği yayımlanmıştır. Bundan sonra 1874, 1884 ve 1906 yıllarında yayınlanacak yönetmelikler de bu adla çıkarılmıştır. Böylece arkeolojik eserler yasalar ile koruma altına alınmaya başlanmıştır.[15]

Özellikle 1881'de Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun müdürü olması ile Osmanlı Devleti'nde arkeolojik faaliyetler artış göstermiş, Osman Hamdi Bey'in yoğun çabalarıyla Müze-i Hümayun adına kazılar yapılmıştır. Yabancı araştırmacıların yaptığı kazılarla birlikte Osmanlı

12 Musul'da çıkarılan heykel ve arkeolojik eserlerin İstanbul'a nakli için şimdilik bütçenin müsait olmadığı bildirilmiş ve arkeolojik eserlerin nakli sonraya bırakılmıştır (*BOA., Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)* nr. 886-21); Rakka Harabesi'nde yapılan kazıda birçok arkeolojik eser ortaya çıkarılmıştır. Toprağın altında daha bir çok eserin çıkarılması muhtemel olduğu, ancak Müze-i Hümayun bütçesinin şimdilik kazı yapmaya müsait olmadığından harabenin kaymakamlıkça korunması gerektiği söylenmiştir (*BOA., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)* nr. 1085-69).

13 Remzi Oğuz Arık; *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, MEB, İstanbul 1953, s. 1; Alpay Pasinli; İstanbul Arkeoloji Müzesi, Akbank Kültür ve Sanat Merkezi, İstanbul 2003, s. 13.

14 Kaynakların çoğunda müzenin "Müze-i Hümayun" adını alması 1869 yılı olarak geçmiştir. Fakat Kamil Su bu tarihi 1868 olarak vermiştir (bkz. Kamil Su; *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, İstanbul 1965, s. 8).

15 Osmanlı Devleti'nde çıkan Asar-ı Atika Nizamnameleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz; Burcu Kutlu Dilbaz, Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası, Okur Tarih, İstanbul 2018.

Devleti'nde yüzlerce kazı yapılmış, kazılardan toplanılan eserlerle Müze-i Hümayun binası giderek genişlemiştir.[16]

19. yüzyılda başlayan arkeolojik faaliyetler, Osman Hamdi Bey'in yaptığı çalışmalar ile gelişmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki savaşların arkeolojiye en etki ettiği alan, arkeolojik kazı faaliyetleridir. Kazı alanlarında bulunan arkeolojik eserler, antik kentler ve eserlerin toplandığı, sergilendiği yerler savaşlardan olumsuz olarak etkilenmiştir.

2. Savaşlar ve Osmanlı Devleti'nin Yaptığı Arkeolojik Kazılar

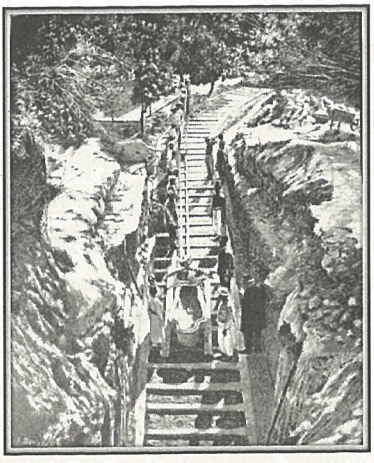
Bilhassa arkeolojinin önemli gelişmeler kaydettiği döneminde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durum nedeniyle arkeolojik çalışmalar öncelikli mesele olarak görülememiştir. Osman Hamdi Bey'in yoğun çabaları sayesinde kazılar az da olsa sürdürülebilmiş, kendisinin ve Müze-i Hümayun çalışanlarının yoğun mesaisi ile kazılar devam ettirilmiştir. Müze-i Hümayun tarafından yürütülmekte olan kazı çalışmalarında maddi destek bulunması da oldukça güç olmuştur. Osman Hamdi Bey'in çabalarıyla bu destek sağlanmış ve Osmanlı Devleti'nin yürütmekte olduğu kazılar sürdürülmüştür.[17] Osmanlı Devleti'nde, Osman Hamdi Bey'in müdür olduğu 1881-1910 yıllarında, ülkede savaşların etkisi sürmektedir. Bu nedenle arkeolojik faaliyetlere maddi destek bulmak zordur. Osmanlı Devleti her ne kadar maddi açıdan zorlansa da, ülke içerisinde arkeolojik faaliyetlerin gelişimine olanaklar sunmuştur. Bunun bir göstergesi olarak Osmanlı Devleti tarafından yapılan arkeolojik kazılar ve Müze-i Hümayun'un gelişimini örnek verebiliriz.

1887 ve 1888'de Osman Hamdi Bey Lübnan'da bulunan Sayda antik kentinde kazılar yapmıştır. Bu kazıları için gereken ödenek II. Abdülhamid

16 Burcu Kutlu, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Kuruluşu", *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, ed. F. M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010 s. 403-418.

17 *BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)* nr. 22-59; *BOA., İrade Dahiliye (İ.DH.)* nr. 1081-84805.

tarafından verilmiştir.[18] Sayda'da yaptığı kazılarda yirminin üzerinde lahit bulmuştur.[19] Hamdi Bey bu lahitleri İstanbul'a taşımıştır.[20]



Osman Hamdi Bey tarafından yapılan Sayda Kazılarında çıkarılan lahitlerin taşınması. (Osman Hamdy Bey, Theodore Reinach, Une necropole Royale A Sidon Fouilles De Hamdy Bey, Archaeology and Art Publications, Paris 1892, s. 24.)

İstanbul'a getirilen lahitler, Aya İrini Müzesi'nden sonra müzeye çevrilen Çinili Köşk Müzesi'ne sığamayacak boyuta ulaşmıştır. İçlerinde İskender Lahdi'nin de olduğu lahitlerin bulunuşu, müze için yeni bir bina yapılması zorunluluğunu ortaya koymuştur.[21] Osman Hamdi Bey'in çabalarıyla yeni bir müze binası 1888'de yapılmaya başlanmış ve bu çalışmalar sonucunda 1907'de biten *Asar-ı Atika* Müzesi ile Müze-i Hümayun binaları, bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri binalarının son halini almıştır.[22]

İstanbul'da bulunan müze binalarından başka kazı alanlarında kurulan müze binaları bulunmaktadır. Önemli kazı alanlarına kurulmuş olan

18 *BOA., MF. MKT.* nr. 97-152; Burcu Kutlu Dilbaz, "Müze-i Hümayun'da İskender Lahti", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 64 (2016/2), İstanbul 2016, s. 5.

19 Osman Hamdi Bey'in Sayda'da yaptığı kazılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Burcu Kutlu Dilbaz, "Müze-i Hümayun'da İskender Lahti", s. 1-26.

20 Vahid Bey; "Müze-i Hümayun'da İskender Lahdi", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I, S. 2 (Mayıs 1332), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332-1334 (1916), s. 157.

21 Vahid Bey, *Müze-i Hümayun*, Ebüzziya Matbaası, İstanbul 1330 (1914), s. 14.

22 Burcu Kutlu Dilbaz, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri", **İstanbul'un Kitabı Fatih II, Eminönü I**, Fatih Belediyesi, İstanbul 2013, s. 676-697.

müzeler, eserler topraktan çıkarıldıktan hemen sonra, kazı alanlarında envanterlerinin yapılmasını mümkün kılmıştır. Bu müzeler, arkeolojik eserlerin ülkeden çıkarılmasını önlemek amacıyla tasarlanmıştır. Ayrıca, çıkan arkeolojik eserlerin, ilgili taraflar arasında paylaştırılması için de bir mekan işlevi görmüştür. Bölgesel müzeler, arkeoloji etkinlikleri açısından merkezi konumda olan Konya, Bursa ve Bergama'da kurulmuştur. 1908'den itibaren de Kudüs, Selanik, Sivas ve İzmir'de bölgesel müzelerin kurulması çalışmalarına başlanmıştır. Ancak bunların hiçbiri Osmanlı döneminde hayata geçmemiştir. Kudüs, Selanik, Sivas ve İzmir'deki müze tasarıları, imparatorluğun kısa sürede parçalanmasına neden olan Birinci Dünya Savaşı yüzünden hayata geçirilememiştir. Savaşlar dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin egemenliğini tamamen yitirdiği bölgelerde bile Müze-i Hümayun tarihi eserleri korumaya çalışmıştır.[23]

Osman Hamdi Bey'in yaptığı Sayda kazıları Müze-i Hümayun'un gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Bu ve sonrasında yapılan kazılar göstermektedir ki Osman Hamdi Bey Osmanlı Devleti'nde arkeolojik faaliyetleri en etkin şekilde sürdüren kişidir. Nitekim *Müze-i Hümayun*'a Osman Hamdi Bey'in müdür olması ve yaptığı kazılardan getirilen eserler sayesinde müze gelişmiştir. Arkeolojik eserlerin kazanılması adına Osman Hamdi Bey özel bir gayret göstermiştir. Özellikle arkeolojik eserlerin yurtdışına gitmesinin engellenmesi, Osmanlı'da müzeciliğin gelişimindeki rolü ve arkeolojik kazı faaliyetleriyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojinin sağlam temellere oturmasını sağlamıştır.

Osman Hamdi Bey döneminde *Müze-i Hümayun* tarafından, yerli ve yabancı uzmanlar eliyle çok sayıda kazı yürütülmüştür[24]. Bunlardan Muğla *Lagina*'da, Adıyaman *Nemrut*'ta, ve Lübnan *Sayda*'daki kazıları Osman Hamdi Bey yürütmüştür[25].

23 Wendy M K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler ve Tarihin Görselleştirilmesi*, s. 235-238.

24 Osmanlı Devleti topraklarında Müze-i Hümayun tarafından yapılan kazılar hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, s. 311-325; Hamit Zübeyr Koşay, M. E. Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, I, 1. Kitap, Ankara 2013, s. 262-279.

25 Osman Hamdi Bey'in Anadolu'da yaptığı kazılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Burcu Kutlu Dilbaz, "Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Osman Hamdi Bey'in 1910 yılında vefat etmesiyle Osmanlı Devleti'nin yapmakta olduğu kazılar olumsuz etkilenmiştir. Birkaç yıl sonra Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı ve ardından I. Dünya Savaşları'nın başlamasıyla, Müze-i Hümayun'un yapmakta olduğu birçok kazı son bulmuştur.

Savaşlar esnasında Müze-i Hümayun tarafından devam eden kazılara baktığımızda; Balkan Savaşları esnasında 1913 yılında Fransız Conteneau'nun yardımlarıyla Sayda'da kazılar yapılmış. Çıkan eserler o sıralarda Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine İstanbul'a nakledilememiştir. Ayrıca İzmir Notion'da 1913 yılında Atina Fransız Arkeoloji Okulu Müdürü Charles Picard başkanlığında kazılar yapıldığı görülmektedir. Bu kazıların yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Boğazköy kazıları da devam etmiştir.[26]

Her ne kadar savaşlar arkeolojik kazıları olumsuz etkilese de Osmanlı Devleti'nin arkeolojiye olan ilgisi Birinci Dünya Savaşı dönemde de devam etmiştir. Şöyle ki, Prof. Dr. Lehmann Haupt tarafından, İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde 1915-1918 yılları arasında antik tarih dersi verilmiştir.[27] Ayrıca Müze-i Hümayun Asar-ı Babiliye ve Asuriye, Asar-ı Kadime-i Şarkiye Muhafızlığı'nda bulunan Alman Prof. Dr. Eckard Unger, Ulûm-ı Muavene-i Tarihiye ve Asâr-ı Atîka Meskûkatı dersini vermek üzere 1915 yılında atanmıştır.[28]

Osmanlı Devleti'nde savaşların olumsuz etkisine rağmen, savaş sırasında arkeoloji ve müzecilik faaliyetlerinin sürdürdüğünün bir diğer göstergesi de 1914 yılında *Evkaf-ı İslamiye Müzesi*'nin kurulmasıdır.[29] Nitekim söz konusu müzenin koleksiyonları arasında Samarra ve Rakka'da yapılan arkeolojik kazılar sonucu elde edilen erken dönem İslam sanatına ait değerli eserler yer almıştır.[30] Aynı şekilde *Asar-ı Nakşiye* Müzesi ve 12

26 Hamit Zübeyr Koşay, M. E. Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, s. 264 ve s.273-274.

27 Mehmet Taner Tarhan-Ömer Faruk Akün, "Edebiyat Fakültesi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, X, s. 400.

28 *BOA., İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)* nr. 201-1.

29 Halit Çal, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990, s.17.

30 Nazan Ölçer, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi", *DİA*, 41, İstanbul 2012, s. 544.

maddelik nizamnamesi oluşturulmuştur.[31] Günümüzde İstanbul Resim ve Heykel Müzesi olarak bilinen ve Dolmabahçe Sarayı'nın bitişiğinde Veliahd Dairesi'nde hizmet vermektedir. Sanayi-i Nefise Mektebi kurulurken bir resim müzesinin de oluşturulması düşünülmüştür. Osman Hamdi Bey ölmeden önce her ne kadar bu müzeyi kurmak istese de gerçekleştiremeden vefat etmiştir. Müzenin kuruluşu 1917 yılında Osman Hamdi Bey'den sonra müdür olan Halil Edhem Bey zamanında olmuştur.[32]

Arkeolojiye yönelik farklı boyuttaki bu tür faaliyetler devam etse de, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin kazı faaliyetlerine pek rastlayamıyoruz. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nın, Osmanlı Devleti'nin yaptığı kazılar üzerinde oldukça olumsuz bir etki yarattığı söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında Cumhuriyetin ilanına kadar devlet eliyle kazılar yapılmasa da yabancıların yaptıkları kazı faaliyetleri her zaman takip edilmeye çalışılmıştır. Kazı izni nadir olsa da verilmiş, en önemlisi kaçak kazılar savaş yıllarında dahi engellenmeye çalışılmıştır.[33] Arşiv belgelerinde de görülmektedir ki, Osmanlı Devleti Cumhuriyet'in ilanına kadar arkeolojiye önem vermiş ve ülke dahilinde bulunan arkeolojik eserleri korumak için elinden geleni yapmıştır.

3. Savaşlar ve Yabancı Devletlerin Yaptığı Arkeolojik Kazılar

Osmanlı Devleti'ne ülke dışından gelen arkeologlar tarafından yürütülen kazılara, kazı devam etme izni devlet tarafından savaş yıllarında da verilmeye devam etse de çoğu zaman müsaade edilmemiştir. Bunun nedeni kazıların bu süreçte denetlenemeyeceği, normal kontrollerin bu dönemde yapılamayacağıdır. Bu nedenle bazı kazılar yapılamamış, bazı araştırmacılar da izinsiz yani kaçak kazı yapmıştır.

Savaş yıllarında ülke içerisindeki eserleri korumaya özen gösteren Osmanlı Devleti 1912 yılında *Muhafaza-i Abidât Nizamnamesi* çıkartmıştır.[34] Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Osmanlı Devleti hem

31 *BOA., Dosya Usulü İradeler Tasnifi* (İ.DUİT.) nr. 20-30.

32 Fatma Ürekli, "Eminönü'nde Bir Sanat Kurumu: Âsârı Nakşiye Müzesi", ed. E. Cihangir, *2. Uluslararası Eminönü Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Eminönü Belediyesi, İstanbul 2007, s. 353-354.

33 *BOA., Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyru Sefain* Müdüriyeti *(DH.EUM.SSM).* nr. 33-23.

34 Emre Madran, "Cumhuriyet'in ilk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Ankara 1996, Sayı 16/1-2, s. 62-63.

izinsiz kazıların önlenmesi hem de ülke içerisindeki arkeolojik eserlerin korunmasına özen göstermiştir. Bu nedenle;

- Arkeolojik eser bulunan yerlerde hiçbir şekilde kazı izni olmadan kazı yapılmasına izin verilmemesi istenmiştir. Binaların korunmasının mahalli hükümetlere ait olduğu ve arkeolojik eser kaçakçılığı yapanların yakalanarak adalete teslim edilmeleri ve
- Yıkılacak dereceye gelerek tehlike arz eden arkeolojik eserlerle, hiçbir tarihi özellik taşımayan arkeolojik eserlerin yıkımının Muhafaza-i Abidât Nizamnamesi'ne göre yapılması gerektiği bildirilmiştir.[35]

Osmanlı topraklarında yabancılar tarafından yapılan yüzlerce arkeolojik kazı söz konusudur. Bunların en önemlilerinden biri Mısır kazılarıdır. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nde arkeolojik araştırmalar ilk önce Mısır'da başlamıştır. Mısır'dan sonra Osmanlı topraklarında en eski arkeolojik kazıların yapıldığı yer Irak'tır. 19. yüzyılda Avrupalılar tarafından dünyanın en eski medeniyet merkezlerinden biri olan Mezopotamya'nın tarihine karşı bir ilgi uyanmış ve bu ilgi sonucu Irak'ta birçok kazı yapılmıştır. Irak'ta yapılan Ahimer, Koyuncuk, Bismaye, Uruk, Sippare, Şuruppak, Nimrud, Tello, Niffer, Babil ve Samarra kazıları en önemli kazılar arasındadır. Osmanlı topraklarında Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'de de birçok kazı yapılmıştır.[36] Ayrıca yabancı araştırmacılar Anadolu'da 50'nin üzerinde antik kentte kazı yapmıştır.[37]

Yabancılar tarafından yapılan bu kazıların çoğu Osman Hamdi Bey zamanında gerçekleşmiştir. Osman Hamdi Bey'in vefatı ve savaşların başlamasıyla yabancıların yaptıkları kazıların çoğu son bulmuştur. Savaşlardan etkilenen kazılara örnek olarak İzmir'in Selçuk ilçesinde bulunan Efes antik kenti kazılarını verilebilir. 19. yüzyılda yabancı arkeologların gözdesi olan Efes, önemli kazı alanlarından biriydi. Efes antik kentinde ilk kazılar 1863 yılında İngiliz John Turtle Wood tarafından

35 *BOA., Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.)* nr. 129-1.

36 Osmanlı Devleti'nda yabancılar tarafından yapılan kazılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, s. 288-311; Hamit Zübeyr Koşay, M. E. Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, Cilt V, Ankara 2013.

37 Osmanlı Devleti'nde yabancıların Anadolu'da yaptığı kazılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Burcu Kutlu Dilbaz, "Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

başlatılmıştır.[38] Bu tarihten itibaren Efes İngiltere, Avusturya ve Almanya'dan gelen araştırmacıların çalıştıkları, farklı ülke araştırmacılarının kazı yaptığı, farklı bilgi ve yöntemlerin kullanıldığı bir alan olmuştur. Bu bakımdan Anadolu'da klasik arkeolojinin gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. Efes antik kentindeki kazılar, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Fakat savaşın başlaması ile arkeologlar ülkeye gelememiş, bu yüzden Efes antik kentindeki kazılar son bulmuştur.[39]

Balkan Savaşları zamanında yapılan ve Birinci Dünya Savaşı'nda sona eren kazılardan biri Aydın Afrodisyas kazılarıdır. Kazı 1904'te Fransız araştırmacı Paul Gaudin tarafından başlatılmıştır.[40] Afrodisyas'taki kazılar 1905-1913 yılları arasında Fransızlar tarafından devam ettirilmiştir.[41]

Priene kazıları, Gaziantep Karkamış kazıları, İzmir Kyme kazıları, Suriye Tell Halaf kazıları, Ürdün Balata kazıları ve Sardes kazılarının devam etmesine Balkan Savaşları'na rağmen müsaade edilmiştir. Hatta Sardes kazıları Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılmasa da sonrasında devam etmiştir. 1922'de Amerikalılar burada kazılar yapmıştır.[42]

Savaşlardan etkilenen arkeolojik faaliyetlere diğer bir örnek İtalyanlar tarafından yapılan çalışmalardır. İtalya, özellikle Trablusgarb Savaşı'ndan sonra, Anadolu ve çevresine egemen olmak istemiş ve bu bölgelerdeki faaliyetlerini genişleterek, 1912'de Rodos ve Oniki Ada'yı işgal etmiştir.[43] Kendisini Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak gören İtalya özellikle Güneybatı Anadolu'ya yönelmiş ve bu amaçla 1913 yılında, Antalya'da bir konsolosluk da açmıştır. Bundan sonra, burada bulunan eserleri incelemek ve ortaya çıkarmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, devletlerarası gizli antlaşmalar ile kendilerine vaat

38 Alev Uluçay, "Osmanlı Devleti Döneminde Bergama ve Efes'teki Kazılar", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 23.

39 *BOA.* İrade Maarif (İ.MF.) nr. 15-62; nr. 17-48.

40 Aydın Maarif Müdürü Naili Efendi'nin Müze-i Hümayun adına Şimendüfer Kumpanyası Direktörü Paul Gaudin tarafından Aydın'ın Karacasu Kazası Kira Köyü'ndeki Afrodisyas Harabesi'nde yapılacak kazı çalışmalarında bulunmak üzere gönderilip, harcırahının verilmesi ve alınacak makbuz senedinin de gönderilmesi istenmiştir (*BOA., MF.MKT.* nr. 792-2).

41 Christopher Jones, "Two Inscriptions from Aphrodisias", *Harvard Studies in Classical Philology,* Vol. 85, 1981, s. 107.

42 Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, s. 288-311.

43 Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 19.

edilen yerler içerisindeki Antalya'yı işgal eden İtalyanlar, burada arkeolojik incelemeler yapmıştır.[44] Antik dönemden kalan eserleri onarmışlardır. Bu arada bazı arkeologlar, halkı kendi yanlarına çekmek için ülkeleri lehinde propaganda da yapmıştır. Çalışmalarını, bazen Osmanlı Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde yapmış; kimi zaman kendi başlarına hareket etmiş, buldukları birtakım arkeolojik eserleri hükümete haber verme ihtiyacı duymadan ülkelerine götürmüşlerdir.[45] İtalyan arkeologların incelemeleri, daha sonraki dönemde de sürmüştür.[46]

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarında yabancılar tarafından yapılmakta olan arkeolojik çalışmaların çoğu son bulmuştur. İçlerinden çok azının devam ettiği görülmektedir. Bunlardan biri Rusların arkeolojik faaliyetleridir. Osmanlı Devleti'nde arkeolojik faaliyetlerde bulunan Ruslar, Birinci Dünya Savaşı'na kadar çok etkin olmasa da çalışmalarını sürdürmüşlerdir.[47]

Rus arkeologların en etkin olduğu kazı alanlarından biri Van şehridir. Ruslar Van'da Toprakkale ve Van Kalesi'nde kazılar yapmıştır.[48] Ruslar'ın, Birinci Dünya Savaşı sırasında da Van Kalesi'ndeki kazıları devam etmiştir. 1916'da Rus Arkeoloji Cemiyeti tarafından, kazıları yapmak üzere Nikoloj ja Marr ve I. A. Orbelli, Van'a gönderilmiştir. Bu araştırmacılar, daha önce burada kazı yapan Friedrich Eduard Schulz ve Carl Friedrich Lehmann Haupt'un izinden gitmişlerdir. Rusların Van Kalesi'nde yaptıkları bu kazı sistemsizdir ve yazıtlar dışındaki eserlere yer verilmemiştir. Buna karşılık, kazı alanının planı ve kazı durumunu gösteren resimler çizilmiştir.[49]

Savaş yıllarında devam eden diğer bir kazı Irak Samarra'da gerçekleştirilmiştir. Bu kazıları doğubilimci ve İslam sanat tarihi uzmanı

44 İtalyan işgali sırasında, İtalyan arkeologları tarafından Antalya ve civarında bulunup, İtalya'nın Antalya Konsolosluğu'na gönderilen tarihi eserlerin Antalya Maarif Müdüriyeti'ne teslim edilmesi için gerekli muamelenin yapılmasına dair İtalya Elçiliğine yazı yazılmıştır. *BOA., Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.)* nr. 159-73.

45 Mevlüt Çelebi, "Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri", *Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı, ADALYA*, s. 387-402.

46 *BOA., HR.İM.* nr. 64-53.

47 *BOA.*, İrade Hariciye (İ.HR.) nr. 379-29.

48 Afif Erzen, Emin Bilgiç, Yusuf Boysal, Baki Öğün, , "1959-Toprakkale Sondajları ve Bölgedeki Çalışmalar", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. X-2, TTK, Ankara 1961, s. 5-6.

49 Vildan Sekmen, "Van ve Toprakkale'deki Araştırma ve Kazıların Tarihçesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 19-24.

olan Friedrich Sarre yönetmiştir. Kazılar esnasında kendisine Alman doğubilimci, sanat tarihçisi ve arkeolog olan Ernst Emil Herzfeld eşlik etmiştir.[50] Friedrich Sarre'nin kazılarının Balkan Savaşları zamanında da durmadığını görüyoruz. Kazılarda komiser olarak Bağdat Maarif Katibi Abdürrezzak Efendi görev almıştır.[51] Samarra kazısında ortaya çıkan İslami döneme ait eserler İstanbul'a gelmek üzere yola çıkmıştır, fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine eserler İstanbul'a yollanamadan yerinde bırakılmıştır. Birinci Dünya Savaşı zamanında İngilizler Bağdat'a girince bu eserleri alıp Londra'ya götürmüşlerdir.[52]

Savaş yıllarında devam eden kazılardan birisi de Babil kazısıdır. Babil'de kazı çalışmaları yapan Alman Dr. Robert Koldeway I. Dünya Savaşı yıllarında da bu kazıları devam ettirmiştir.[53] Görüldüğü üzere Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya vatandaşı arkeologlar kazı çalışmalarını sürdürebilmişlerdir.

4. Savaşlar ve Yabancı Arkeologlar

Osmanlı Devleti'nde savaşların yabancı arkeologlar üzerindeki etkisine bakıldığında, savaş yıllarında ülke dışından gelen kişilerin çoğu ya savaş için gelmiş kişiler ya da arkeolojik eserleri kaçırmak için gelmiş kişilerdir. Savaş nedeniyle gelmiş kişiler askeri rütbeli generaller, subaylardır. Bunlardan bazıları arkeoloji hakkında geniş bir bilgisi bulunmazken bazıları ise bu konuda oldukça eğitimli kişilerdir. Osmanlı topraklarında arkeolojik çalışmalar yapmak için gelmiş ve savaşlarda görev almış en ünlü isimlerden biri İngiliz ajan olarak bilinen Gertrude Bell'dir.

50 Samarra kazıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu Terzi, "Samarra Excavations in Ottoman Bureaucracy", *Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie*, Band 4, Herausgegeben von der Ernst-Herzfeld-Gesellschaft, Wiesbaden 2014, s. 10-17.

51 *BOA., MF.MKT.* nr. 1174-79.

52 Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, s. 296.

53 *BOA., İ.MF.* nr. 22-35.

a. Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926)

İngiliz seyyah, tarihçi Gertrude Bell, 1868'de İngiltere'nin Durham şehrinde doğmuştur. Oxford Üniversitesi'nde tarih eğitimi almış, Bu bölümü birincilikle bitirerek, ilk kadın öğrenci unvanını alacak kadar başarılı olmuştur. 1892 yılında ilk seyahatini Tahran'a yapmıştır. Bundan sonra da Ortadoğu'ya çok sayıda geziler düzenlemiş ve incelemeler yapmıştır. Arap dünyasına ilgi duymuş, Arapça öğrenmiş ve buralarda kazılar yapmıştır.[54] Bağdat'ta kendi adına müze kurdurmuş ve bu eserleri burada sergilemiştir.[55]

1906'da Konya ve Aydın'da bulunan arkeolojik eserleri incelemek, fotoğraflarını çekmek, resimlerini almak ve gezdiği yerlerde kendisine yardım edilmesi için izin istemiştir.[56] Böylece kendisine Karaman'nın Karadağ ve Karacadağ civarlarında, Binbir Kilise adlı antik kentinde kazı çalışması yapmaksızın, yalnızca arkeolojik eserlerin fotoğraflarını çekmesine izin verilmiştir.[57] Bunun üzerine Bell, 1907'de İzmir, Manisa ve Isparta'yı gezmiş ardından da Konya'ya gelmiştir. Buradan Karaman'ın Karadağ bölgesinde bulunan Binbir Kilise'ye geldiğinde, ünlü arkeolog William Mitchel Ramsay kazılar yapmaktadır. Bell Ramsay'ın yanına gelmiş ve Binbir Kilise kazılarına katılmıştır.[58] Ramsay ve Bell bu çalışmaları bir kitapta toplamışlardır. Kitapta yapılan çalışmalar plan, çizim ve fotoğraflarla anlatılmıştır.[59]

---

54 Denison Ross, *Gertrude Bell Persian Pictures With a Preface,* Ernest Benn Limited, London 1928, s. 5-11.

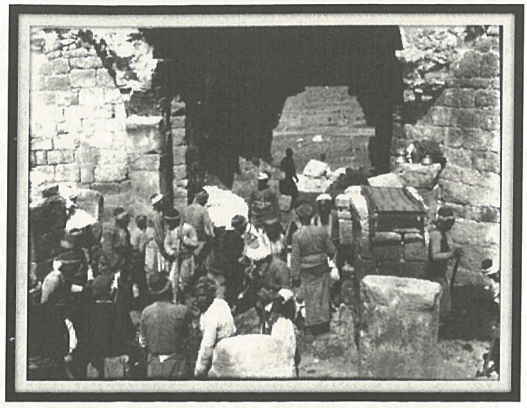
55 Mehmet İpçioğlu, "Gertrude Bell'in anılarında Konya", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 21, 2009, s. 251.

56 *BOA., DH.MKT.* nr. 1154-75.

57 *BOA., DH.MKT.* nr. 1157-9.

58 W. Ward Gasque, *Sir William M. Ramsay: Archaeologist and New Testament Scholar A Survey of His Contribution to the Study of the New Testament*, Grand Rapids: Baker Book House, Michigan 1966, s. 22.

59 Gertrude Bell-William Mitchel Ramsay, *The Thousend and One Churches*, London 1919.



Gertrude Bell tarafından 1907 yılında çekilen Binbir Kilise'deki kazı çalışmaları. (Gertrude Bell Archive: http://www.gerty.ncl.ac.uk/ *(Çevirimiçi) .10.11.2018)*

Gertrude Bell'in arkeolojik etkinliklerinden birisi de Irak'taki Ukhaidir Sarayı çalışmalarıdır. Bell'in arkeolojiye yaptığı diğer önemli katkısı ise arkeolojik eserleri sergilemek için Irak'ta müze açılmasını sağlamaktır. 1923'te başladığı müze çalışmalarını 1926'da tamamlamış ve Kral Faysal tarafından müzenin ilk odası olan Babil Taş Odası açılmıştır. Böylece Irak Ulusal Müzesi Gertrude Bell tarafından kurulmuştur.[60]

Bell Madenşehri ve Degleören adlı yerde kazılar yapmıştır. Meram ve Sille'de incelemelerde bulunmuştur. Sonraki yıllarda Orta Doğu'da İngiltere'nin çıkarları için çeşitli faaliyetlerde bulunmaya başlayan Bell, Orta Doğu politikasının kurucusu ve planlayıcılarından biridir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise İngiliz İstihbaratı adına çalışmıştır. Burada bulunan kabileleri Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlemiş ve Mezopotamya bölgesini İngilizlerin hakimiyeti altına sokmuştur.[61] Bell'in diğer bir siyasi rolü de, Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Prens Abdullah Faysal'ı tahtına getirmeye yardımcı olmuştur.[62]

60 Erin Lewis, "Gertrude Bell and Archaeology in Iraq: From World War I To The 'War on Terror'", The Post Hole, Issue 9, Londra 1978, s. 16 (http://www.theposthole.org/read/article/64 (Çevirimiçi) 31.12.2018).

61 Mehmet İpçioğlu, "Gertrude Bell'in anılarında Konya", s. 251.

62 Erin Lewis, "Gertrude Bell and Archaeology in Iraq: From World War I To The 'War on Terror', s. 16.

Gertrude Bell Anadolu ve diğer bölgelere yaptığı gezi ve çalışmaları not etmiştir. Yazdığı raporlar, tuttuğu günlükler, çektiği fotoğraflar New Castle Üniversitesi'nce hazırlanan internet sitesinde yayınlanmaktadır.[63]

b. Thomas Edwars Lawrence

Osmanlı topraklarında arkeolojik çalışmalar yapmak için gelmiş ve savaşlarda görev almış en ünlü isimlerden diğer bir kişi de Thomas Edwars Lawrence'dir. Oxford Üniversitesi mezunu bir arkeologdur. İngilizlerin Orta Doğu'ya yayılma siyaseti istikametindeki faaliyetlerine katılmıştır. Osmanlı topraklarında kazı çalışmaları yapmıştır. İngiliz arkeolog David George Hogarth'ın 1908'de yaptığı kazılardan sonra Karkamış'ta, İngiliz arkeolog Charles Leonard Woolley ve Thomas Edward Lawrence kazılar yapmıştır. Yaptıkları çalışmaları yayınlamıştır.[64]



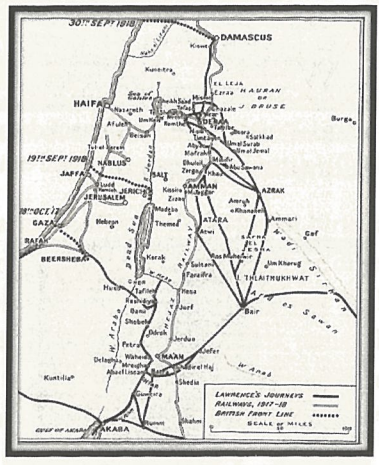
Thomas Edward Lawrence Arap Kıyafetleriyle
(Thomas Edward Lawrence, Seven Pillars of Wisdom,
Oxford Universty Press, 1940, s. 385-385.)

1912 yılında British Museum'un bir heyeti ile birlikte Fırat Nehri üzerindeki antik yapıları incelemek için Osmanlı topraklarında Ortadoğu bölgesine gelmiştir. 1914 yılına kadar bu coğrafyada kalan Lawrence, Suriye

63 Gertrude Bell Archive: http://www.gerty.ncl.ac.uk/ (Çevirimiçi) .10.11.2018

64 Mehmet Kanar, *Doğu Bilimciler*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2004, s. 2347.

ve Irak halkını ve bölgenin kültürünü yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bu sayede bir Arap kadar Arap dili ve adetlerini, bir Müslüman kadar da Müslümanlığın inceliklerini öğrenmiştir. Mezopotamya'da edindiği bu bilgi birikimi I. Dünya Savaşı esnasında Kahire'de görevlendirildiğinde dikkat çekmiştir. Bölge hakkındaki geniş bilgisi dolayısıyla İstihbarat Servisine alınmıştır. Lawrence, dünya çapında ün kazanmasını sağlayacak istihbarat faaliyetlerine bu tayinden sonra başlayacaktır.[65]



Thomas Edward Lawrence'ın Kullandığı Haritalardan Biri
(Thomas Edward Lawrence, Seven Pillars of Wisdom,
Oxford Universty Press, 1940, s. 64-65.)

I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Askeri İstihbarat Şubesi'nde görev yapan Thomas Edward Lawrence, özellikle Arap Yarımadası'nda yürüttüğü istihbarat faaliyetleri ile ün kazanmıştır. Burada Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan Arap isyanında siyasi, taktik ve lojistik açıdan önemli bir rol oynamıştır. Böylece İngilizlerin Arap Yarımadası'ndaki nüfuzunu pekiştirmiştir. "Arabistan'ın Lawrence'i" yakıştırması yapılan[66] ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında önemli bir rol üstlenen bu casus, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da Arabistan, Mısır, Hindistan ve Afganistan da İngiltere

65 Taner Bilgin, "Thomas Edward Lawrence'in Ölümünün Basındaki Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 52, Kasım-Aralık 2015, s. 464.

66 The New York Times gazetesinde, Thomas Edwars Lawrence'ın kendisinden bahsederken "Albay Lawrence, Arabistanlı Lawrence" olarak bahsedilir. The New York Times, 04 Mayıs 1835, s. 19.

çıkarları için çalışmaya devam etmiştir.[67] Lawrence, bir müddet sonra Oxford Üniversitesi'ndeki görevine dönerek arkeoloji çalışmalarıyla meşgul olmuştur. İngiltere'de geçirdiği bir trafik kazası sonucu 19 Mayıs 1935 tarihinde hayatını kaybetmiştir.[68] Lawrence'ın motor kazası The New York Times gazetesinin ilk sayfasında haber olmuştur. Bu haber ülkede oldukça yankı yapmıştır.[69] Lawrence'ın Arabistan'daki faaliyetleri 1962 yılında filmi yapılarak tüm dünyada gösterime girmiştir.[70]

Bildiride Osmanlı topraklarında arkeolojik çalışmalar yapmak için gelmiş ve savaşlarda görev almış en ünlü isimlerden İngiliz Gertrude Bell ve Thomas Edward Lawrence'dan bahsedilmiştir. Bu şahıslar İngiliz çıkarlarına hizmet etmiş ve Osmanlı topraklarında siyasi bir rol oynamışlardır. Bunlarında dışında Arkeolojik kazılar dolayısıyla Osmanlı topraklarına gelen ve savaşlarda rol almış, casusluk yapmış, savaşları fırsat bilerek Osmanlı topraklarından arkeolojik eser kaçırmış birçok kişi bulunmaktadır. Bunlardan biri de İngiliz Reginald Campbell Thompson'dur. İngiliz arkeolog, Asurolog ve çivi yazısı uzmanı olan Campbell Thompson Ninova, Ur ve Karkamış başta olmak üzere Ortadoğu'da birçok kazı yapmıştır. 1930'da Gılgamış Destanı'nın transliterasyonunu yayımlamıştır.[71]

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde savaşların arkeolojiye olumsuz etkileri yukarıdaki örneklerden de anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda Osman Hamdi Bey sayesinde Osmanlı Devleti tarafından kazılar yapılmaya başlanmış, aynı zamanda sınırlı sayıdaki kimi aydınların da yardımıyla arkeoloji konusundaki yetersizlikler giderilmeye çalışılmıştır. Osman Hamdi Bey'in yaptığı çalışmalar ve arkeolojik faaliyetler dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde arkeoloji sağlam temellere oturtulmuştur. Osman Hamdi Bey'in ölümü

67 Edward Lawrence'in Arap isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Köse, İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

68 Taner Bilgin, "Thomas Edward Lawrence'in Ölümünün Basındaki Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler", s. 463-464; 13 Mayıs Pazartesi sabahı yaralandığı motosiklet kazası sonucu yaklaşık seksen altı saat boyunca bilinçsiz kaldığı ve uyanmasının umut edildiği söylenmiştir. The New York Times, "*Lawrence No Better, But Hopes are Held*", 17 Mayıs 1835, s. 23.

69 The New York Times, "Lawrence of Arabia Dying After Crash on Motor Cycle", 14 Mayıs 1835, s. 1.

70 The New York Times, "*Screen: A Desert Warfare Spectacle:'Lawrence of Arabia' Opens in New York*", 17 Aralık 1962, s. 5.

71 Reginald Campbell Thompson, *The Epic of Gilgamish*, Clarendon Pres, 1930.

ile Müze-i Hümayun tarafından yapılan birçok kazı son bulmuş olsa da tamamen bitmemiştir. Bu süreçte bazı kazılar yapılmaya devam etmiştir. Arkeolojik etkinliklerin de savaş yıllarında tamamen bitmediği, her ne kadar yavaşlasa da son bulmadığı, Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi zorlu süreçlere rağmen şartlar dahilinde arkeolojiye sahip çıkmış ve korumaya yönelik çabalar göstermiştir.

Bugün de savaşların olduğu topraklardaki arkeolojik eserlere bakıldığında, eserlerin en az geçmişteki kadar olumsuz etkilendiği görülmektedir. Buna bir örnek olarak Suriye'deki savaştan Palmira antik kentinin olumsuz etkilenmesini verilebilir. Başka bir örnek olarak da Irak'taki olaylardan Musul'da bulunan müzenin eserlerinin tahrip edilmesi gösterilebilir.

Bu kültürel mirasın imha edilmesi şiddetine neyin sebep olduğu konusuna birçok açıklama getirilmiştir. Bunlar medyanın ilgisini çekmek, ne kadar güçlü olduklarını göstermek, yurt dışına kaçırılan tarihi eserlerin fiyatını yükseltmek ya da inançları gereği hareket etmek gibi gerekçelere bağlanmaktadır. Bu açıklamalar kültürel mirasın yok edilmesinde, açıklama getirecek düzeyde değildir. Görülmektedir ki şiddeti uygulayanların kültürel mirası yok etmesi, kendilerini nasıl gördükleri ve gücü ele geçirip elde tutma metotlarıyla birlikte evrilen bir süreçtir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA., Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyru Sefain Müdüriyeti *(DH.EUM.SSM)* nr. 33-23.

BOA., Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.) nr. 129-1.

BOA., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.) nr. 1085-69; nr. 1154-75; nr. 1157-9.

BOA., Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.) nr. 64-53; nr. 159-73.

BOA. İrade Dahiliye (İ.DH.) nr. 1081-84805.

BOA., Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT.) nr. 20-30.

BOA., İrade Hariciye (İ.HR.) nr. 379-29.

BOA., İrade Maarif (İ.MF.) nr. 15-62; nr. 17-48; nr. 22-35.

BOA., İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) nr. 201-1.

BOA., Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.) nr. 97-152; nr. 792-2; nr. 886-21; nr. 1174-79.

BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) nr. 22-59.

Literatür

Acar, Damla, "Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası'nda Endüstriyel Araçların ve Mimari Yapının Değişimi", *Milli Saraylar: Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi 9*, 2012, s. 13-35.

Anderson, Robert- FAWZY, İbrahim, *Egypt in 1800 Scenes From Napoleon's Description De L'Egypte*, London 1988.

Arık, Remzi Oğuz, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, MEB, İstanbul 1953.

Atagök, Tomur, "Müze-Toplum İlişkisinde Eğitim", *Yeniden Müzeciliği Düşünmek*, YTÜ Basım Yayın Merkezi, İstanbul 1999, s. 143-146.

Bell, Gertrude, Archive: http://www.gerty.ncl.ac.uk/ (Çevirimiçi) .10.11.2018.

Bell, Gertrude-Ramsay, William Mitchel, *The Thousend and One Churches*, London 1919.

Beydilli, Kemal, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, I, 66-138.

Bilgin, Taner, "Thomas Edward Lawrence'in Ölümünün Basındaki Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 52, Kasım-Aralık 2015, s. 463-481.

Cezar, Mustafa, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, II. Baskı, I, İstanbul 1995.

Çal, Halit, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990.

Çelebi, Mevlüt, "Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri", *Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı, ADALYA*, s. 387-402.

Çolak, Kamil, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 2008/II*, s. 141-183.

Erzen, Afif Erzen, BİLGİÇ, Emin, BOYSAL, Yusuf, ÖĞÜN, Baki, , "1959-Toprakkale Sondajları ve Bölgedeki Çalışmalar", *Türk Arkeoloji Dergisi, S.* X-2, TTK, Ankara 1961, s. 5-22.

Gasque, W. Ward, *Sir William M. Ramsay: Archaeologist and New Testament Scholar A Survey of His Contribution to the Study of the New Testament*, Grand Rapids: Baker Book House, Michigan 1966.

Hamdy Bey, Osman, Reinach, Theodore, *Une necropole Royale A Sidon Fouilles De Hamdy Bey, Archaeology and Art Publications*, Paris 1892.

İpçioğlu, Mehmet, "Gertrude Bell'in anılarında Konya", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, 2009, s. 249-253.

Jones, Christopher, "Two Inscriptions from Aphrodisias", *Harvard Studies in Classical Philology, Vol.* 85, 1981, s. 107-129.

Kanar, Mehmet; *Doğu Bilimciler*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2004.

Karal, Enver Ziya, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul 1938.

Koşay, Hamit Zübeyr, ORGUN, M. E. Zarif, BAYRAM, Sadi, TAN, Erdoğan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, I, 1. Kitap, Ankara 2013.

KÖSE, İsmail, İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Kundakçı, Gül, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999)*, III, II. Kısım, Ankara 2002, s. 1083-1094.

Kutlu Dilbaz, Burcu, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri", *İstanbul'un Kitabı Fatih II, Eminönü I*, Fatih Belediyesi, İstanbul 2013, s. 676-697.

Kutlu Dilbaz, Burcu, "Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Kutlu Dilbaz, Burcu, "Müze-i Hümayun'da İskender Lahti", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 64 (2016/2), İstanbul 2016, s. 1-26.

Kutlu Dilbaz, Burcu, Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası, Okur Tarih, İstanbul 2018.

Kutlu, Burcu, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Kuruluşu", *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul,* ed. F. M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010 s. 403-418.

Lawrence, Thomas Edward, *Seven Pillars of Wisdom*, Oxford Universty Press, 1940.

Lewis, Erin, "Gertrude Bell and Archaeology in Iraq: From World War I To The 'War on Terror'", The Post Hole, Issue 9, Londra 1978, s. 16-20 (http://www.theposthole.org/read/article/64 (Çevirimiçi) 31.12.2018).

Madran, Emre, "Cumhuriyet'in ilk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Ankara 1996, Sayı 16/1-2, s.59-97.

Michael, Greenhalgh, "French Military Reconnaissance in the Ottoman Empire During the Eigteenth and Nineteenth Centuries as a Source for Our Knowledge of Ancient Monuments", *The Journal of Military History 66*, April 2002, s. 359-388.

Ölçer, Nazan, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 41, İstanbul 2012, s. 543-544.

Örenç, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.

Özdoğan, Mehmet, *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

Pasinli, Alpay, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Akbank Kültür ve Sanat Merkezi, İstanbul 2003.

Ross, Denison, *Gertrude Bell Persian Pictures With a Preface,* Ernest Benn Limited, London 1928.

Sekmen, Vildan, "Van ve Toprakkale'deki Araştırma ve Kazıların Tarihçesi", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

Shaw, Wendy M. K., *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, Çev. Esin Soğancılar, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Su, Kamil, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, İstanbul 1965.

Tarhan, Mehmet Taner-AKÜN, Ömer Faruk, "Edebiyat Fakültesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 399-403.

Terzi, Arzu, "Samarra Excavations in Ottoman Bureaucracy", *Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie*, Band 4, Herausgegeben von der Ernst-Herzfeld-Gesellschaft, Wiesbaden 2014, s. 10-17.

Toros, Taha, "Osman Hamdi Bey ve Çevresi" *Tarih ve Toplum*, XIV, S. 83, Kasım 1990, s. 24-28.

The New York Times, "Lawrence No Better, But Hopes are Held", 17 Mayıs 1835, s. 23.

The New York Times, "Lawrence of Arabia Dying After Crash on Motor Cycle", 14 Mayıs 1835, s. 1.

The New York Times, "Screen: A Desert Warfare Spectacle:'Lawrence of Arabia' Opens in New York", 17 Aralık 1962, s. 5.

The New York Times, 04 Mayıs 1835, s. 19.

Uluçay, Alev, "Osmanlı Devleti Döneminde Bergama ve Efes'teki Kazılar", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Ürekli, Fatma, "Eminönü'nde Bir Sanat Kurumu: Âsârı Nakşiye Müzesi", ed. E. Cihangir, *2. Uluslararası Eminönü Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Eminönü Belediyesi, İstanbul 2007, s. 353-360.

Vahid Bey; "Müze-i Hümayun' da İskender Lahdi", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I, S. 2 (Mayıs 1332), Matbaa-i Âmire, (İstanbul 1332-1334 (1916)), s. 155-169.

Vahid Bey; *Müze-i Hümayun*, Ebüzziya Matbaası, İstanbul 1330 (1914).

İnsanlık tarihi boyunca oldukça yıkıcı savaşlar yaşanmıştır. Neredeyse sayısız bu tür savaşların içinde Birinci Dünya Savaşı modern savaşların en kanlısı olarak ayrı bir yere sahiptir. Beklenenin aksine oldukça uzun bir zaman devam etmiş olan Birinci Dünya Savaşı insanlığın maddi birikimine verdiği zararın yanında, bir tahmine göre 21 milyondan fazla can kaybına mal olmuştur. Üzerinden yüz yıl geçmiş olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın tüm yönleri aydınlatılmış değildir. Özellikle Avrupa'da konu hakkında yapılan çalışmaların hacmi düşünüldüğünde bir önceki ifade kendini doğrulamaktadır. Elinizdeki kitap Birinci Dünya Savaşı'nı merkeze alarak tarihi derinlik içinde savaşların etkilerini incelemektedir. Tamamı alanında uzman akademisyen ve araştırmacılar tarafından kaleme alınmış olan yazıların önemli bir kısmı Birinci Dünya Savaşı'nın çeşitli meselelerini konu edinmiş, bir bölümü ise eskiçağlardan başlayarak savaşların toplumsal ve sosyo-ekonomik etkilerini ele almıştır. Bu bakımdan kitap savaşların etkilerinin ortaya konulması bakımından bütüncül bir yaklaşım sunmaya çalışmaktadır.

Sosyal medyada bizi takip edin: /hiperkitaptr /hiperkitaptr

9 786052 812020

hiperyayın